

FINIITSUS JA MITTEFINIITSUS SOOME-UGRI KEELTES

Soome-ugri ja eelkõige läänemeresoome keeltele on omane mittefiniitsete verbivormide rohkus. Nende vormide semantika ja grammatika, aga ka (in)finiitsuse mõiste üldisemalt, tõstatab terve rea sünkroonia ja diakrooniaga seotud küsimusi, mille arutamiseks korraldasid Eesti Keele Instituut ja sihtasutus Fenno-Ugria 2009. aasta 23. jaanuaril

seminari „Finiitsus ja mittefiniitsus soome-ugri keeltes sünkroonia, diakroonia ja erinevate keeletasandite aspektist”. Seminari idee sündis aruteludest vana eesti kirjakeele konstruktsiooni ümber, mida Kristiina Ross (EKI) kirjeldas oma ettekandes „Infiiniitsusest ühes XVII sajandi käsikirjalises tõlkes”. Nimelt kasutab Urvaste

pastor Johannes Gutsloff XVII sajandi keskel valminud käsikirjalises piiblitökes konstruktsiooni *ma*-infinitiiv + postpositioon *tarbis* umbes samas funktsioonis, milles XX sajandil tuli eesti kirjakeeles käibesse Johannes Aaviku introdotseeritud *maks*-vorm. Näiteks 1Ms 1: 17: *Ninck jumal panni nemmat se taiwa weljawinnitamissee sisse, paistma tarbis mah pähle*. Ettekandes arutleti kolme küsimuse üle:

1) Kas niisugust *ma*-vormi tuleks tõlgendada infinitiivi või substantiivina ning kas seesugusel vahetegemisel on üldse mõtet?

2) Kas konstruktsiooni kasutamiseks võis impulsse anda mõni võimalikest lähtekeeltest (heebrea, kreeka, ladina või saksa keel)?

3) Kui suures osas sai Johannes Gutsloff konstruktsiooni rakendamisel toetuda rahvakeelele, kui suures osas on tegemist teoretiseeringuga?

Ühelt poolt peetakse infiniitsete vormide rohkust läänemeresoome keeltele omaseks nähtuseks, kuid teiselt poolt on näiteks Marja Itkonen-Kaila osutanud, et nominaalvormide rohkuse ja mitmekesiste kasutusvõimaluste poolest on soome keel, erinevalt saksa ja rootsi keelest, lähedane klassikalistele keeltele.¹ Ettekandes oletati, et kuigi eesti ja soome infiniitsete tarindite süsteemis kasutatakse küll samu morfoloogilisi tunnuseid, arenes eesti keele sekundaartarindite süsteem välja üsna hilja ning selle kujunemisel võis võõr mõjudel ja XVI–XVIII sajandi piiblitölkijate keelelistel arusaamadatel olla oluline roll.

Infinitiivide ja deverbaalsete substantiivide eristamise küsimust käsitles ka Jaakko Leino (Turu Ülikool) ettekanne „Infinitiivid ja/või deverbaalsubstantiivid soome keeles”. Ta visandas

¹ M. I t k o n e n - K a i l a, Mikael Agri-colan Uusi testamenti ja sen erikieliset lähtetekst. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997, lk 24.

kõigepealt soome keele infinitiivisüsteemi, kus on üksainus infinitiiv, millel on käändeparadigma. Käändevormid on komplementaarses distributsioonis ning esinevad kindlates konstruktsioonides. Erinevate vormide üldistusena postuleeris ta konstruktsioonigrammatika ja kognitiivse grammatika terminites üldise infinitiivikonstruktsiooni ning võrdles seda deverbaalsubstantiivi konstruktsiooniga. Ta osutas, et käibetõde infinitiividest kui nimisõnalaadsetest verbivormidest, millel on verbi laiendid, ja deverbaalsubstantiividest kui verbiladsetest nimisõnadest, millel on nimisõna täiendid, on problemaatiline järgmistel põhjustel.

1. *-minen*-deverbaalsubstantiivi (nt *Leivän syöminen on hidasta* 'leiva sömine on aeglane') ja samakujulise IV infinitiivi (nt *Leipää on syöminen hitaasti* 'leiba tuleb süüa aeglaselt') käsitlemine grammatiliselt kahe erineva nähtusena tundub paljudele soome keelt emakeelena kõnelejatele põhjendamatu.

2. Genitiivi ja akusatiivi sünkretism hägustab objekti, genitiivsubjekti ja genitiivatribuudi eristamist.

3. Puuduvad teadmised mittekirjakeele ja seal esineva võimaliku variatiivsuse kohta, s.t pole teada, mil määral on infinitiivisüsteem keelekorralduse sünnitis.

4. Puuduvad teadmised erinevat tüüpi deverbaalsubstantiivide kohta. Jaakko Leino oletas, et deverbaalsubstantiivid võivad moodustada samasuguse ühtse tööjaotusel põhineva süsteemi nagu infiniitset verbivormidki.

Nende probleemide käsitlemiseks tuleb uurida mittekirjakeelt ja murdesüntaksit, analüüsida deverbaalsubstantiive üksikult ja võimaliku ühtse süsteemina ning võrrelda (erinevat tüüpi) deverbaalsubstantiivide ja infinitiivide laiendeid.

Pille Penjam (TÜ) võrdles oma ettekandes „Vanema eesti kirjakeele *da*

ja *ma*-infinitiiviga konstruktsioonid” infiniitsete laiendite kasutamist ja funktsioone vanas kirjakeeles ja tänapäeva kirjakeeles, kasutades XVII sajandi keele (valikut Georg Mülleri, Heinrich Stahli ja Christoph Blume tekstidest, kokku umbes 290 000 sõna) ja XX sajandi eesti keele korpuse andmeid (Tartu Ülikooli morfoloogiliselt ühestatud korpust, kokku umbes 215 000 sõna).

XVII sajandi tekstidele iseloomuliku na tõi Penjam välja *da*- ja *ma*-infinitiivi vaba vaheldumise. Üldiselt oli *da*-infinitiiviga konstruktsioonide suhteline sagedus XVII sajandil tunduvalt madalam kui XX sajandil (vastavalt 883,1 ja 2277,2 juhtu 100 000 sõna kohta), *ma*-infinitiiviga konstruktsioonide sagedus aga kõrgem (vastavalt 1283,4 ja 854,9). *da*-infinitiiviga konstruktsioonidest olid vanas kirjakeeles kõige sagedasemad objektina talitlevad ja soovi või kavatsust väljendavad *da*-infinitiiviga konstruktsioonid ja modaalne *võima*-konstruktsioon. Peamised *ma*-infinitiiviga konstruktsioonid olid modaalne *pida*-*ma*-konstruktsioon ja *saama*-tulevik. XVII sajandi tekstides oli ka mõni selline *ma*- ja *da*-infinitiiv, millele tänapäeva keeles ei vasta infiniitviga konstruktsiooni. Ilmnes ka, et teiste uuritud autoritega võrreldes oli Georg Mülleri infiniitvitarvitus väga lähedane tänapäeva keelele.

Infiniitseid laiendeid käsitles ka Tatjana Agranati (Moskva) ettekanne „Tegumoevastandusest läänemeresoome keeltes”. Vaatluse all olid eesti, soome, Aunuse karjala, Tveri karjala, vepsa ja vadja *t*- ja *m*-tunnuselise infiniitvi inessiivsed ja illatiivsed vormid. Esineja väitis, et *t*- ja *m*-tunnuselise infiniitvi minimaalpaarid väljendavad tegumoevastandust (nagu näiteks lauses *Mees on hea kündma* ja *Põld on hea künda*) ning infiniitvi valik sõltub sellega seotud argumendi semantilisest rollist.

Kõige üldisemalt käsitles seminari teemat Östen Dahl (Stockholmi Ülikool) ettekandes „Finiitsus ja mittefiniitsus”. Ta väitis, et ei ole võimalik anda universaalset finiitsuse definitiooni konkreetsete morfoloogiliste kategooriate (isiku, arvu, aja, kõneviisi) terminites, sest kategooriad on keeleti erinevad ning isegi ühe keele sees ei esine tavapäraselt finiitsusega seostatavad kategooriad alati koos. Keskenduda ei tuleks finiitsusele kui omadusele või finiitse ja mittefiniitse eristusele, vaid finiitsusega seotud nähtustele, s.t grammatilistele tunnustele, reeglitele ja printsiipidele, mis on tüüpiliselt kohustuslikud prototüüpsetes kontekstides ehk aktiivsetes jaatavates väitlauses, kuigi võivad laieneda ka muudele konstruktsioonidele (aga mitte kõigile).

Finiitsusega seotud nähtuste tuumiku moodustavad muutetunnused, mis on grammatikaliseerunud enamikus maailma keeltes: pöördelõpud (eelkõige subjektitunnused), aeg, aspekt (peamiselt perfektiivsus/imperfektiivsus), evidentsiaalsus, eitus, viisakus; ka kohustuslikke asesõnalisi subjekte võiks pidada omamoodi perifrastiliseks finiitsuse tunnuseks. Nende tunnuste täpset funktsiooni on raske määratleda, kuid tähendusrikas võib olla vaadata, kus nad esinevad: nimelt põhi- ja abiverbidel või ka lause esimese moodustaja järel, mis on paljudes keeltes – eriti pealausetes – abiverbide ja kliitiliste asesõnade (germaani keeltes ka finiitsete verbide) positsioon.

Erinevate finiitsusega seotud nähtuste distributsioon võib olla erinev, kuid nad esinevad alati prototüüpsetes finiitsusega seotud kontekstides. Kontekstid, kus finiitsusega seotud nähtuste esinemine on piiratud, on öeldistäite laused, käsklaused, eitavad laused ja küsimused. Kui prototüüpset kombinatsioonid on „aktiivne verb + käsklause” ja „öeldistäide + väitlause”, siis tekib huvitav hüpotees, et finiitsusega

seotud nähtused märgivad mitteprototüüpset kombinatsiooni „aktiivne verb + väitlause”. Ettekande lõpetuseks käsitles Dahl diakroonilisi protsesse, mis on sagedamini finiiitsete ja mittefiniiitsete lausete asümmeetria allikaks: tuletusmorfeemide muutmorfeemideks muutumine, pealaus esinevate tunnuste grammatiseerumine ning mittefiniiitsete vormide muutumine finiiitseteks alistsuhte kadumise kaudu.

Mittefiniiitsete vormide finiiitseteks arenemist käsitles põhjalikumalt Iris Metsmägi (EKI) ettekandes „Mittefiniiitsete verbivormid läänemeresoome, saami ja volga keelte pöördeparadigmades”. Vaadeldud vormid on keeleajalooliselt nominaalsed verbituletised, mis on oma nominaalsuse teatavas mõttes säilitanud tänapäevani (ei sisalda pöördelõppe). Võib eristada kaht mittefiniiitsete päritoluga vorme sisaldava pöördeparadigma mudelit:

1) Paradigmas esineb nii finiiitseid kui ka mittefiniiitsete päritoluga vorme. Mittefiniiitsete päritoluga vorm on kõige sagedamini kindla kõneviisi oleviku 3. pööre (üldjuhul läänemeresoome keeltes ja mordva keeltes, piiratumalt mari keeles), kuid ta võib olla ka mõne muu ajakategooria 3. pöörde vorm (nt mäemari I mineviku mitmuse 3. pööre). Leidub ka pöördeparadigmasid, mis sisaldavad rohkem mittefiniiitsete päritoluga vorme (liivi ja saami kindla kõneviisi oleviku paradigma).

2) Paradigma moodustab ainult mittefiniiitsete päritoluga vorm (üks vorm kõikides isikutest, võidakse eristada ainsust ja mitmust) nagu eesti ja liivi kaudses kõneviisis. Kui üksik mittefiniiitsete päritoluga vorm sobitub pöördeparadigmasse hästi ega eristu pöördelõpuga vormidest, siis hakkab suurema hulga mittefiniiitsete päritoluga vormide kasutuselevõtt muutma pöördeparadigma tüüpi: verbi pööramine väheneb või kaob. Seega võivad uued finiiitkategoriad (nt kaudne kõneviis) olla põhimõt-

teliselt teist tüüpi kui vanad: isikut ei väljendata enam pöördelõppudega, vaid isikuliste asesõnadega.

Kolm ettekannet käsitles konkreetsete eesti keele mittefiniiitsete vormide semantikat. Ilona Trageli ja Liina Lindströmi (TÜ) ettekanne „Eesti keele mineviku passiivi partitsiip” käsitles vaadeldava vormi semantikat. Konstruksioonid, milles mineviku passiivi partitsiip esineb, on põhiliselt kahe tähendusega: impersonaalsed ja resultatiivsed. Konstruksiooni tähendus on korrelatsioonis eksplitsiitse agendi olemasoluga: konstruksioonid, kus eksplitsiitse agendi väljendamise võimalus on väike, on impersonaalsed ning konstruksioonid, kus agendi kasutamise võimalus on suur, on aspektuaalsed (perfektiivsed), ning passiiv jääb nende kahe vahepeale. Ettekandest selgus siiski, et nende konstruksioonide tähendused ei tulene agendi olemasolust või puudumisest neis, vaid partitsiibi enda tähendustest, mida on kaks: impersonaalne tähendus, mis tuleneb partitsiibi kuulumisest impersonaali paradigmasse, ning aspektuaalne (resultatiivne ~ perfektiivne) tähendus, mis tundub olevat lisandunud (uus) tähendus ning mis võib olla keelekontaktide kaudu seotud germaani keelte resultatiivse partitsiibiga. Et aspektuaalne tähendus on tõepoolest partitsiibi enda tähendus ega tulene agendi olemasolust, tõendab eksplitsiitse agendita konstruksioon (kuigi agent on kontekstist selge), mis on siiski resultatiivse tähendusega nagu näiteks *Kuule Juula, mis oleks, kui tooks Murka kui tegelaskuju uuesti koomiksisse sisse? – Toodud.*

Renate Pajusalu ja Heili Orava (TÜ) ettekanne „Liikumissündmuse keelendamise asümmeetriast: eesti supiinid” vaatles, kuidas kasutatakse supiinkonstruksioone liikumissündmuse ruumiliste komponentide vormistamiseks, lähtudes hüpoteesist, et supiinide kasu-

tamises valitseb asümmeetria sihtkoha vormistamise kasuks. Autorid võrdlesid sihtkohta vormistava supiini illatiivi, asukohta vormistava supiini inessiivi ja lähtekohta vormistava supiini elatiivi kasutussagedusi ilukirjanduskorpuses. Uurimistulemused kinnitasid sihtkoha vormistamise ülekaalu, kuid üllatav oli see, et supiinide puhul oli sihtkoha ülekaal tunduvalt suurem kui nimisõnaliste määruste puhul. Ettekandes arutleti ka raskuste üle, mida tekitavad supiini-vormide tõlgendamine kontekstis ning supiinide ruumiliste, ajaliste ja tegevus-tähenduste eristamine.

Anne Tamm (EKI) osutas oma ettekandes „Absentiiv eesti keeles”, et implikatiivsete tähenduste ja presupositsioonide uurimine võib aidata eristada erinevate keelte absentiivide tähendusi. Absentiivi mõiste võeti kasutusele konstruktsioonide kohta, mis väljendavad subjekti puudumist deiktilisest keskmest,² nt itaalia *Gianni è a mangiare* 'Gianni on (lokatiivne eessõna) sööma (inf)' 'Gianni on söömas'. *ma*-infinitiivi inessiivi on peetud absentiiviks.³ Euroopa mitme teise keelega sarnaselt on eesti keele absentiivil järgmised tunnused: a) subjekti referent viibib kusagil mujal, b) subjekt on mingis tegevuses, c) subjekti eemalviibimise kestus on ennustatav, d) subjekt tuleb mõne aja pärast tagasi. Eesti keeles on need tähendused implikatiivsed ning eesti keele absentiiv ei vasta kõigile

² C. de Groot, *The Absentive in Hungarian*. – I. Kenesei (ed.), *Levels and Structures. Approaches to Hungarian*, Vol. 5. Szeged: JATE, 1995, lk 45–61.

³ H. Tommola, *Progressive Aspect in Baltic Finnic*. – Ö. Dahl (ed.), *Tense and Aspect in the Languages of Europe. Empirical Approaches to Language Typology. EURO-TYP 20-6*. Berlin–New York: Mouton de Gruyter, 2000, lk 655–692; P. M. Vogel, *Anna ist essen! Neue Überlegungen zum Absentiv*. – L. Geist, B. Rothstein (eds.), *Kopulaverben und Kopulasätze. Inter-sprachliche und intrasprachliche Aspekte. (Linguistische Arbeiten 512.)* Tübingen: M. Niemeyer, 2007, lk 253–284.

standardtingimustele. Peamine erinevus seisneb selles, et absentiivse tähenduse tekkeks ei pea subjekt ja kõneleja olema eesti keeles erinevates kohtades, vrd: A: *Kus Jaan on? Ta pidi ju kell neli siin mind ootama*. B: *Ta on siin minu kõrval ujumas*.

Eesti keele inessiivne absentiiv on välja arenenud kohaväljendite tüüpilisest kasutussituatsioonist: vastamisest küsimusele, mis käib deiktilisest keskmest puuduva isiku asukoha kohta. Sellest situatsioonist on tulenenud infiniitsete – kuid mitte nimisõnaliste – kohaväljenditega kohustuslikult kaasnev presupositsioon, et subjekt peaks viibima deiktilises keskmes.

Heete Sahkai (EKI) ettekanne „Eesti keele mittefinitiivsete konstruktsioonide genitiivagent” käsitles üht eesti keele mittefinitiivsete vormide süntaksi idiosünkraatilisest nähtust, nimelt nende agenti vormistavat genitiivset nimisõnafraasi (nt *Otsus on Peetri tehtud*). Genitiivagendi distributsioonile kehtib mitu piirangut: see laiendab ainult mittefinitiivset vorme, peab verbivormile vahetult eelnema ega esine vabalt koos muude verbilaidenditega. Genitiivagendi ja verbivormi kombinatsiooni ei saa seega kirjeldada reeglipärase verbifraasina ning genitiivse nimisõnafraasi lauseliikmestaatus on raske määratleda. Ka genitiivagendi esinemise tingimusi on keeruline kirjeldada: see ei ole ei täiesti vaba ega ka leksikaalselt tingitud. Lisaks tundub genitiivagent olevat alati fookuses, kui verbivorm on lause semantiline predikaat. See erineb eesti keele tavalisemast verbijärgsest fookusepositsioonist. Genitiivagendi idiosünkraatilisuse ühe võimaliku seletusena pakkus esineja välja, et see on ajalooline relikt, ning tõesed vajadust uurida selle diakrooniliselt algupära.

KRISTIINA ROSS,
HEETE SAHKAI, ANNE TAMM